

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ

ЈЕЗИК И СТИЛ СРПСКОГА РОМАНА

Уређивачки одбор

- Мр Зоран Комадина, редовни професор (декан), Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Милош Ковачевић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Драган Бошковић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Бранка Радовић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Јелена Атанасијевић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Анђелка Пејовић, редовни професор, Филолошки факултет, Београд
Др Владимир Поломац, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Никола Бубања, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Часлав Николић, ванредни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Мирјана Мишковић-Луковић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Катарина Мелић, редовни професор, Филолошко-уметнички факултет, Крагујевац
Др Персида Лазаревић ди Ђакомо, редовни професор, Универзитет „Г. д Анунцио”, Пескара, Италија
Др Ала Татаренко, ванредни професор, Филолошки факултет Универзитета „Иван Франко”, Лавов, Украјина
Др Зринка Блажевић, редовни професор, Филозофски факултет, Загреб, Хрватска
Др Миланка Бабић, редовни професор, Филозофски факултет, Универзитет Источно Сарајево, Босна и Херцеговина
Др Михај Радан, редовни професор, Факултет за историју, филологију и теологију, Темишвар, Румунија
Др Димка Савова, редовни професор, Факултет за словенску филологију, Софија, Бугарска
Др Јелица Стојановић, редовни професор, Филозофски факултет, Никшић, Црна Гора

Уредници

- Др Милош Ковачевић, редовни професор (одговорни уредник)
Др Јелена Петковић, ванредни професор

Рецензенти

- Др Милош Ковачевић, редовни професор (Београд, Крагујевац)
Др Миланка Бабић, редовни професор (Источно Сарајево)
Др Јелена Јовановић Симић, редовни професор (Београд)
Др Сања Ђуровић, редовни професор (Крагујевац)
Др Биљана Радић Бојанић, редовни професор (Нови Сад)
Др Снежана Гудурић, редовни професор (Нови Сад)
Др Веран Станојевић, редовни професор (Београд)
Др Милка Николић, ванредни професор (Крагујевац)
Др Владимир Поломац, ванредни професор (Крагујевац)
Др Јелена Петковић, ванредни професор (Крагујевац)
Др Ана Јањушевић Оливери, ванредни професор (Косовска Митровица)
Др Марина Николић, ванредни професор / виши научни сарадник (Косовска Митровица / Београд)
Др Владан Јовановић, виши научни сарадник (Београд)
Др Марина Спасојевић, виши научни сарадник (Београд)
Др Даница Јеротијевић Тишма, доцент (Крагујевац)
Др Дејан Каравесовић, доцент (Крагујевац)
Др Даница Недељковић, доцент (Крагујевац)
Др Тамара Лутовац Казновац, доцент (Крагујевац)

СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ
Зборник радова са XVI међународног научног скупа
одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу
(29–30. X 2021)

Књига I

ЈЕЗИК И СТИЛ СРПСКОГА РОМАНА

Уредници

Проф. др Милош Ковачевић
Проф. др Јелена Петковић

Крагујевац, 2022.

САДРЖАЈ

О КЊИГАМА СА XVI МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
„СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ” / 5

О ЛИНГВИСТИЧКОЈ КЊИЗИ XVI МЕЂУНАРОДНОГ НАУЧНОГ СКУПА
„СРПСКИ ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ, УМЕТНОСТ” / 9

Александар М. Милановић
АРХАИЗАЦИЈА КАО ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКИ
ПОСТУПАК У СРПСКОМ РОМАНУ / 15

Јелена Р. Јовановић Симић
ДИЈАЛЕКАТСКИ ПЛУРАЛИЗАМ ИЗРАЗА У ПОЕТСКОМ
ВЕРБАТИВУ ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА
(НА ПРИМЕРУ РОМАНА ПЕТРИЈИН ВЕНАЦ) / 27

Марина М. Николић
ИСКАЗИВАЊЕ СУПРОТНОСТИ У РОМАНУ ТРАВНИЧКА ХРОНИКА / 41

Нађаша Б. Киш
ДЕАДЈЕКТИВНА ИМЕНИЦА ИЛИ КОПУЛАТИВНИ ПРЕДИКАТ У
ГРОБНИЦИ ЗА БОРИСА ДАВИДОВИЧА ДАНИЛА КИША / 53

Миланка Ј. Бабић
ГЛАГОЛИ И КОНСТРУКЦИЈЕ СА СЕМАНТИКОМ ГОВОРЕЊА
У ФУНКЦИЈИ УВОЂЕЊА И НАВОЂЕЊА ТУЂЕГ ГОВОРА У
РОМАНУ КУКАВИЧЈА ПИЛАД ЛАБУДА ДРАГИЋА / 65

Ана М. Јањушевић Оливери
ФУНКЦИОНАЛНОСТ ВРЕМЕНСКИХ МАРКЕРА
У РОМАНУ ОПРАШТАЊЕ НЕБОЈШЕ ЛАЗИЋА / 81

Милош М. Ковачевић
СТИЛЕМАТИЧНА НЕСТИЛОГЕНОСТ У РОМАНУ
КОНТРАЕНДОРФИН СВЕТИСЛАВА БАСАРЕ / 93

Марина С. Јањић
СТИЛСКЕ МИКРОСТРУКТУРЕ У ЈЕЗИКУ РОМАНА
БЕЗДНО СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ / 103

Јелена Љ. Спасић и Сања Ж. Ђуровић
ЛИНГВОСТИЛИСТИЧКА АНАЛИЗА РОМАНА
САРА И ЈАНУАР ЗА ДВЕ ДЕВОЈЧИЦЕ / 115

Тања З. Русимовић
СТИЛСКА ПРЕРЕГИСТРАЦИЈА У РОМАНУ КАКО
УПОКОЈИТИ ВАМПИРА БОРИСАВА ПЕКИЋА / 127

Веселина В. Ђуркин
О ЈЕЗИКУ И СТИЛУ РОМАНА ЂАКОН БОГОРОДИЧИНЕ
ЦРКВЕ ИСИДОРЕ СЕКУЛИЋ / 137

Јулијана С. Деспиновић
СИНТАКСОСТИЛИСТИЧКИ ПОСТУПЦИ У РОМАНУ
ДНЕВНИК ДРУТЕ ЗИМЕ СРЂАНА ВАЉАРЕВИЋА / 151

Драгана В. Станковић

СТИЛОГЕНИ АСПЕКТ ДИЈАЛЕКТИЗАМА У РОМАНУ
ГАЗДА МЛАДЕН БОРИСАВА СТАНКОВИЋА / 163

Оливера М. Дурбаба

ЕЛЕМЕНТИ РАЗГОВОРНОГ ФУНКЦИОНАЛНОГ СТИЛА У РОМАНИМА
МИРЈАНЕ ЂУРЂЕВИЋ И ЊИХОВА СТИЛОГЕНА ВРЕДНОСТ / 177

Марина Љ. Спасојевић

ЛЕКСИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ РОМАНА *ЈЕДРО НАДЕ*
Н. МАЛОВИЋА У КОНТЕКСТУ НОВЕ ГРАЂЕ ЗА РЕЧНИК САНУ / 187

Данијела М. Радоњић

О ЛЕКСИЦИ У РОМАНУ *БЕЗДНО* СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ / 197

Јелена М. Стевановић

ЛЕКСИЧКЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ У РОМАНУ *ЧИЗМАШИ*
ДРАГОСЛАВА МИХАИЛОВИЋА / 207

Неђо Г. Јошић

ЕПОХА РЕАЛИЗМА И ЊЕН ЗНАЧАЈ У РАЗВОЈУ
ЛЕКСИЧКОГ СИСТЕМА СРПСКОГ ЈЕЗИКА / 223

Милица Љ. Стојановић

О БЕСТИЈАЛИМ ГЛАГОЛИМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ / 231
(на примерима из романа *Дорошеј Д. Ненадића*) / 231

Биљана Б. Мишић

МЕТАФОРИЧНА ЗНАЧЕЊА ГЛАГОЛА КРЕТАЊА
У РОМАНУ *НА ДРИНИ ЂУПРИЈА* / 243

Драгана Ј. Цвијовић

ЕКСПРЕСИВНА ВРЕДНОСТ ЛЕКСЕМА КОЈИМА СЕ ИМЕНУЈЕ ОСОБА
У РОМАНУ *ВРЕМЕ КОКОШКИ* ДОБРИЛА НЕНАДИЋА / 251

Сања М. Куљанин

ЈЕЗИЧКА УТЕМЕЉЕНОСТ ОПСЦЕНИХ КОНТЕКСТА
У ПРОЗИ РАДОСЛАВА БРАТИЋА / 263

Ивана Р. Јовановић

О НАЧИНИМА ИЗРАЖАВАЊА У РОМАНСИЈЕРСКОМ
И У НАУЧНОМ НАРАТИВУ / 273

Марија М. Шљукић

СЛОЈЕВИТОСТ ЈЕЗИКА РАДОВАНА БЕЛИ МАРКОВИЋА У РОМАНУ
СТОЈНА ВЕТРЕЊАЧА ИЗ ДОМЕНА ФЕНОМЕНОЛОГИЈЕ / 287

Ивана Б. Палибрк

ГРАФОСТИЛЕМИ У САВРЕМЕНОМ СРПСКОМ РОМАНУ / 297

Даница М. Јерођијевић Тишма

Дејан М. Каравесовић

ОНОМАТОПЕЈА И ЗВУЧНИ СИМБОЛИЗАМ У ПРЕВОДУ
РОМАНА И КРАТКИХ ПРОЗНИХ ФОРМИ ЗА ДЕЦУ / 307

Александра М. Радовановић

О ОГРАДАМА У РОМАНУ *THE REMAINS OF THE DAY*
И СРПСКОМ ПРЕВОДУ *ОСТАЦИ ДАНА* / 319

Тиана М. Тошић Лојаница

МЛАДИЋИ У ПОНОЋНОМ ВОЗУ ИЗ РАШКЕ: ПРЕНОШЕЊЕ
СТИЛСКИ ОБЕЛЕЖЕНЕ ЛЕКСИКЕ НА ЕНГЛЕСКИ / 331

Даница Б. Недељковић

УНИВЕРБИЗАЦИЈА И КОМПОЗИЦИЈА КАО СТИЛИСТИЧКИ
ПОСТУПЦИ ОНЕОБИЧАВАЊА ЈЕЗИКА У ЗБИРЦИ ПРИЧА
ОСМЕХ ЗА СВАКИ ДАН ЈЕЛИЦЕ ГРЕГАНОВИЋ / 343

Ивана Д. Милошевић

ГЕРМАНИЗМИ У ДЕЛИМА СТЕВАНА СРЕМЦА
– КОМПАРАТИВНИ ПОГЛЕД / 357

Веран Ј. Шианојевић

О НАРАТИВНИМ УПОТРЕБАМА ВЕЗНИКА КАД(А) И
ЊЕГОВИХ ФРАНЦУСКИХ ЕКВИВАЛЕНТА / 367

Милана Л. Додиџ

ЈЕЗИК И СТИЛ ИВА АНДРИЋА: УЛОГА ГЛАГОЛСКИХ
ВРЕМЕНА У ПРИПОВЕЦИ ЖЕЋ И ЊЕНОМ ПРЕВОДНОМ
ЕКВИВАЛЕНТУ НА ФРАНЦУСКИ ЈЕЗИК / 379

Данијела М. Радоњић¹
Институт за српски језик САНУ
Београд

О ЛЕКСИЦИ У РОМАНУ *БЕЗДНО* СВЕТЛАНЕ ВЕЛМАР-ЈАНКОВИЋ²

Предмет рада је лексика заступљена у роману *Бездно* књижевнице Светлане Велмар-Јанковић. Имајући у виду укључивање лексике овог романа у грађу за *Речник српско-хрватског књижевног и народног језика САНУ*³ приликом њеног скорашњег допуњавања и осавремењивања, намера нам је била да испитамо састав, природу те лексике, њен статус у лексичком систему српског језика, са освртом на улогу лексике у роману и грађењу његовог стила. Нарочита пажња посвећена је застарелој лексици и оној мање познатој данашњем читаоцу, уз осврт и на могућност реинтеграције архаичне, односно архаизирание лексике у стандарднојезички лексикон. Извршена је лексикографска анализа, при чему је испитан нормативни статус лексике, као и њена лексикографска обрада у релевантним речницима српског језика. Закључено је да ексцерпирана лексика највећим својим делом припада књижевном језику, и да писац вешто употребљава слојеве стилски неутралне и обележене, застареле лексике постижући разумљивост текста савременом читаоцу уз стварање утиска да текст припада периоду 19. века.

Кључне речи: лексема, застарела лексика, архаична лексика, роман, српски књижевни језик, позајмљеница

бездно с в. *бездан*¹. ⁴ — Па ти дивљи грозовити вали | Што све руше и у бездно носе (Поп. Мита 1, 107). Ти гуташ злато, као бездно (Трес. 5, 113). На ме зија гроба бездно хладно (Хар. 2, 81). И божанство гњевом плану. Град је дигло и вјетрину, | Узбунило бездна морска, плахе р'јеке, бљесак, тмину (Назор 3, 46). Турнуо главу у неко црно бездно (Цес. 3, 246). А век за веком јури у бездно (Живот 1906, 120).

(РСАНУ)

У литератури је одавно присутно скретање пажње на потребу проучавања лексике појединих писаца. Књижевно-уметнички стил сматра се највишим дометом употребе једног језика и у досадашњем току развоја српског језика био је од пресудног значаја за стандардни књижевни језик. Чини се да су се савремена лексиколошка истраживања последњих година делом удаљила од проучавања лексике у књижевним делима, и окрећући се другим функционалним стилима

1 danijela.radonjic@isj.sanu.ac.rs

2 Овај рад финансирало је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору број 451-03-9/2021-14 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

3 У даљем тексту РСАНУ.

4 Полисемантичка структура лексеме *бездан* у РСАНУ:

бездан¹ **1.** дубока провалија која се не може измерити, нији јој се дно може сагледати; бескрајна дубина; вар. бездана, бездањ, бездања, бездна, бездно, безна, безно, брездан; исп. бездањница, бездајница, безданица (1), безданка (1), бездањница.

2. фиг. **а.** бескрајности, бесконачности, неизмерности. **б.** неизмерна количина, неизмерно мноштво.

3. фиг. несрећа, пројаси.

4. (у придевској служби) в. *бездан*² (1) (који је без дна; неизмерно дубок).

као привлачнијим изворима грађе за анализу, донекле занемарила употребу лексике у једном веома важном сегменту – књижевноуметничком стилу.

На потребу проучавања архаичне лексике у језику романа новије књижевности (као и на проблеме при њеној лексикографској обради) указује М. Радовић-Тешић (Радовић-Тешић 2000: 497), док А. Милановић у низу радова проучава архаизовани језик савремене српске прозе (Милановић 2000, 2003, 2020).⁵

Више је разлога за избор лексике наведеног романа за истраживање.

Лексика ексцерпирана из романа *Бездно* књижевнице Светlane Велмар-Јанковић укључена је у грађу за израду *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ* приликом допунске ексцерпције и обогаћивања и осавремењивања грађе (Вуловић и др. 2018: 18). Богатство лексике употребљене у роману привукло је пажњу лексикографа, који је, сматрајући је драгоценом допуном богатом лексичком фонду, ексцерпирају како би допринела слици лексичког развоја српског језика. На значај укључивања у грађу савременијих писаца указује Милица Радовић-Тешић, закључујући да ће се на тај начин „нови лексички фондови, и писаца појединачно и епохе у целини, наћи у јединственом фокусу лексикографа, што ће дати потпунију слику богаћења језика и његовог лексичког тока” (Радовић-Тешић 2000: 492).

Наведимо неколико речи о самом књижевном делу: у питању је историјски роман, постмодернистичке провенијенције који је задобио пажњу критике, као и читалачке публике, добитник је НИН-ове награде за Роман године 1995. године и има бројна поновљена издања. Ауторка романа је за своје књижевно стваралаштво награђена најзначајнијим националним наградама, што такође сведочи о значају њених књижевних остварења, а потом, посредно, и о значају језика употребљеног у њима. Приповедачки поступак заснива се на позивању на пронађене аутентичне текстове које аутор-приређивач доноси, приповедање је у првом лицу, вештим преплетањем гласова више наратора-јунака, Кнеза, Кнегиње и Анастаса Јовановића. Радња романа збива се у другој половини 19. века. Непосредно по објављивању романа истакнуто је да је питање језика, уз питање историчности, најважније питање које поводом романа *Бездно* ваља поставити (Пантић 1996: 756), и да је језик „са својим потенцијалима нехотичног колективног памћења, потка приче” (Пантић 1996: 753).

Језик романа *Бездно* обележен је архаизираним изразом на различитим нивоима језичке структуре, а пре свега на лексичком. Употреба лексике условљена је самом темом романа, као и временом у коме се радња одиграва (19. век). Указујући на појаву оживљавања архаичне лексике у српским литерарним текстовима деведесетих година двадесетог века, као лексичког фонда који је био дуго занемариван и потиснут у српској прози, М. Радовић Тешић између осталих спомиње и роман *Бездно* (Радовић-Тешић 2000: 491-492).⁶ О одликама стила и језика једног од сегмената романа, кнежевог дневника, пише И. Живанчев, пре свега из

5 О поступку архаизације као уметничко-стилском поступку у српском роману в. рад А. Милановића у овом зборнику.

6 „У бурним деведесетим годинама, појавило се на српском књижевном пољу неколико романа уметнички високо вреднованих у официјелној књижевној критици, чији језик као приметно типско обележје има архаизме који би се, с обзиром на дијахрони распон развоја књижевног језика, у савременој лексикографији могли именовати као неоархаизми... (Ова чињеница непобитно говори да је морало да прође век и по од Вукове реформе да би се лексикон српске литературе безболно проширио, не реметећи вуковску норму, управо на предвуковски период и издашно, али храбро, захватио оно што му је потребно из тог доба...). Пажњу у том смислу свакако заслужују, поред романа *Нишчи*, следећа дела: *Бездно* Светлана Велмар-Јанковић, *Одбрана* и *пропасти Бодрога* у *седам*

историјско-језичке перспективе, док су закључци у употреби лексичких елемената изнети уз навођење ретких илустративних примера или без њих (Живанчев 2021).

Језик има важну улогу у роману, усудили бисмо се чак рећи да је језик један од јунака романа, поред Кнеза, Кнегиње и Анастаса Јовановића. На језичка питања указује и сам аутор/приповедач на више места у тексту романа. Већ на самом почетку, у Напомени, пита се „како приближити језик кнеза Михаила и његових савременика данашњем читаоцу” (Бездно: 9), настављајући указивањем на избор лексике, синтаксе, правописних решења.⁷

У наведеној Напомени се уз диференцирање језика Кнеза (Дневник), језика Анастаса Јовановића (Бележница) и језика Кнегиње (преведена писма), посеже за квазиаутентичношћу (наводном аутентичношћу као једном од стилских особина постмодернистичке прозе), позивајући се на наводно оригиналне рукописе. Саопштавањем читаоцу да је све испричано засновано на записима, потврђује се ауторство и кредибилитет наратора, а оквири дела постављају нарацијом у првом лицу. Грађење карактера кроз језик може се пратити кроз роман, као и промене током времена у језику Дневничких записа Кнеза (на које такође аутор-приповедач указује у овој Напомени), и које представљају кретање, односно промену језика на временској оси.⁸ Део приповедачког поступка јесте посезање за аутентичним језиком, и као што наратор обавештава читаоца: изворним дневничким записима, белешкама, писмима, при чему писац свесно архаизира језик романа, и то не само на лексичком нивоу (већ и на синтаксичком, на шта, такође, упозорава читаоца већ у Напомени). Проучавајући стилски обележену лексику у роману *Айлас описан небом* Горана Петровића, А. Милановић закључује да је стилистичка позиција застареле лексике „не само стилогена него и стилематична јер преузима функцију маркера псеудочитатности”, док дочаравање „аутентичности” измишљених текстова из старијих епоха неретко почива, уз застарели ред речи, управо на активирању архаизама (Милановић 2020: 178). Приповедачка техника је уклапање временски раслојене лексике у стандардно-језички израз приликом одабира језика за изражавање.⁹

Занимало нас је колико је и којим средствима аутор остварио своју намеру, изражену у Напомени.

Карактеристичан је избор речи *бездно* у наслову дела. На својеврсну поетику наслова засновану на маркантној, лако памтљивој, необичној, симболички носивој речи указује М. Пантић (Пантић 2012: 164). Лексема *бездно* потврђена је у речницима књижевног језика, без квалификатива који би указали на стилску или неку другу ограниченост употребе, што указује на припадност стандардном језику. У РСАНУ наведени примери употребе речи припадају књижевноуметничком стилу. Дефиниција је упућивачка, чиме се другој лексеми – *бездан* на овај начин, лексикографским поступком, даје предност (што указује на, у овом случају, ширу употребу). Пишчев избор лексеме илустративан је за поступак примењен у читавом роману: употреба мање фреквентне речи у савременом језику, а тиме и њено враћање (из неизмерних дубина лексичког мора) на површину

бурних годишњих доба Мирослава Јосића Вишњића, *Опсада цркве Св. спаса* Горана Петровића, *Лајковачка пруга* Радована Белог Марковића” (Радовић-Тешић 2000: 492).

- 7 У роману су присутна и друга спомињања језичких питања, нпр. Вукове Граматике и Рјечника.
- 8 О избору типа књижевног језика и језичким расправама у току 18. и 19. века в. Милановић 2013. О језику Дневника в. Живанчев 2021.
- 9 У новом окружењу ова лексика остварује стилски ефекат. Реч је о функционалностилској употреби архаизама, историзама, славенизама (Ристић 2006: 20).

језичке употребе. На тај начин сам наслов романа могли бисмо читати и као неку врсту симболичког поринућа у језичку ризницу. Ипак, текст романа разумљив је и приступачан савременом читаоцу и без пропратног речника непознатих речи, што је постигнуто вештим уклапањем мање уобичајених речи са оним општепознатим и честим у употреби.

Овом приликом анализирана је лексика која је ексцерпирана за РСАНУ (у распону од слова П до слова Ш): број речи износи безмало две хиљаде¹⁰. За анализу је коришћен *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске¹¹, како би било испитано да ли су и на који начин анализирани речи обрађене у овом шестотомнику. Извршена је лексикографска анализа лексике, при чему су нам биле значајне речничке ознаке етимологије, временске ограничености употребе лексеми и нормативног статуса речи јер указују на њено место у лексичком систему српског књижевног језика. Показало се да су у анализираној грађи најбројније речи попут лексема: *ружа, скроз, слаб, слободно, смешишти се, смрш, снага, срећа, стиреиња, штама, црн, шрајашти, шреишишти, шайаштом, шпта*. Оне чине највећу групу анализираних лексика, потврђене су у РМС¹², нису стилски обележене и припадају, дакле, општем лексичком фонду српског књижевног језика.

Издвојићемо затим групу речи које немају потврду у РМС: *разгљобљен, разсветленије, расијајући, расиоложеније, ружноша*¹³, *саједињавање, саједињење, саливен, саобшћеније, састјојаније, свакодневље*¹⁴, *светјојовањски, свугди*¹⁵, *сљански, сердечности, симограф, сјакшећи, скаламерија*¹⁶, *славјаносербски*¹⁷, *следованије, следујушчи*¹⁸, *смежуран, смеховити, сморен, совершеније, совршишти, совјешник, совјештовати се*¹⁹, *совршивати, совршишти, согласије, согласити, сожаленије, сознаније, созоклешије*²⁰, *сојузити се*²¹, *сосвем, сочинити, срдце, сшавнеши*²², *сшврднути, суирошница*²³, *сходство*²⁴, *сирнити се, шавнило*²⁵, *шајимице*²⁶,

10 Овај електронски корпус садржи 1892 уноса.

11 У даљем тексту РМС.

12 Напомињемо да се овом приликом ограничавамо на проверу забележености лексеми у речнику, без разматрања семантичке структуре лексеми и потврђености појединих значења. Очекивано је да ће у поређењу са овим шестотомником (РМС) знатно обимнији Академијин речник (РСАНУ) у својим наредним томовима представити богаије полисемантичке структуре ових лексема.

13 А евидентирани су (у РМС) облици *ружности* и *ружноћа*. Примећујемо да је у РСАНУ забележено: *лепости* и *лепошта*.

14 Примећујемо евидентирани лексеми *подневље*, као и *подневница*, поред *свакодневице*, *свакодневнице*, и *свакидашњице*.

15 Нпр. лексеми *негди* у РСАНУ има ознаке некъ(ижевно), а *гди* дијал(екатско).

16 Занимљиво је приметити да су у РМС евидентирани лексеми *скалабуришти* и *скалабурња*, али не и *скаламерија*, која је свакако данас заступљенија у употреби.

17 Док је у РМС забележен облик *славјаносрпски*.

18 Речник славеносрпског језика наводи: *слеђујушчи/слеђујушти* слав(енизам).

19 Приметићемо да је лексеми *совјеш* забележена уз ознаке рус. заст(арело).

20 Облик *созакљаштије* забележен је у Речнику славеносрпског језика.

21 Забележен је у РМС *сојузник* рус. заст.

22 У РМС налазимо упућивање *шавн- в. шамн*, а постоји и облик *сшавнешти*.

23 У РМС евидентирани облик *суирошница* прил. 'насупротив, преко пута'. Пример из романа: Ти коњаници пуни смелости у супротици са тихости обале под врбацама (Бездно: 103).

24 Пример из романа: Те ћемо ђаке, о мом трошку, на страну да се школују послати, а школе ће они, према сходству свом, изабрати (Бездно: 98).

25 Исп. напомену 22.

26 РСАНУ нпр. бележи лексеми *крадимице*, *крадомице*.

*шамнойлав, шичурина*²⁷, *шодорски*²⁸, *шрогаишељан*²⁹, *шрогаишељносц*, *увереније, увећан, удалити се, удивљен, удихај*³⁰, *удовољен, удовољствивије, уложен, умешен, уйрейашиен, уроборос, усколебан, устирављен, учасћивујуши, фебруариј*³¹, *физически, фотиј, христиијански*³², *цајтунџ, целованије, царовишосц*³³, *часцивеник, чиишайшелство, чуђеније, чужиипајз, шесциомесече*³⁴, *шцирци*.

У питању је разнородна лексика, а како је забележеност проверавана у речнику стандардног језика, могли бисмо закључити да ове речи не припадају стандарду савременог српског књижевног језика. Ипак, ово треба узети са оградом, и последњу реч даће знатно обимнији РСАНУ у наредним томовима. Имплицирно нормирање обавиће се на основу обухватније грађе, те би се овде могле очекивати извесне измене нормативног статуса појединих лексема. Како бисмо указали на везу са сродним речима, у напоменама смо навели већ неке примере речи које припадају истом творбеном гнезду или имају исти творбени образац као анализирана реч, што сведочи о њиховом месту у лексичком систему. Занимљиво је приметити да сам јунак-наратор у тексту романа објашњава значење архаичне речи *созоклешије* наводећи синоним: Никако се смело писати није, примерице, „почасни члан”, „завера” или „седница”, но само како се славјаносербским правописанијем одређује: „почесни член”, „созоклетије”, „заседаније” (Бездно: 89).

Издвојићемо подгрупу речи које нису забележене у речнику, а чије је одсуство проузроковано принципима обраде лексике у РМС, и чија припадност стандарду књижевног језика није упитна. У питању су трпни придеви (*разглобљен, саливен, сморен, стврдуни, увећан, удовољен, удивљен, уложен, умешен, уйрейашиен, усколебан, устирављен, смежуран, стврдуни*) и радни придеви садашњег времена, тј. радни придеви актива (*расиијајући, сјакшећи*), чија су одговарајућа глаголска образовања присутна у РМС, затим несвршени глаголи (*случивати се*), чији је одговарајући свршени глагол евидентиран, као и глаголске именице (*саједињавање, саједињење*), за које је одговарајући глагол забележен.

Следећа подгрупа речи које се не налазе у РМС (на основу чега се може посредно закључити да не припадају савременом књижевном језику) обухвата 23 лексеме које представљају баштину лексичког система престандардних фаза српског језика (српкословенске, рускословенске и славеносрпске), сведочећи о његовом саставу и карактеристикама. То су лексеме: *разсвейленије*³⁵, *расцоложеније, саобшициеније, сасцијаније*³⁶, *сердечносц, славјаносербски, следованије, совер-*

27 У РМС забележен је облик: *шцица* заст. и нар(одно)., као и: *шич-* в. *шцич*.

28 РСАНУ бележи *лазарски*.

29 У РМС постоји *шрогаишелан* рус. 'дириљив, узбудљив'.

30 РСАНУ бележи лексему *дихај* покр(ајинско).

31 РСАНУ *јануариј* заст.

32 У РМС забележен *христиијан* цсл.

33 А забележене су лексеме: *чарован, чаровија, чаровиш, чаровник, чаровница, чаровно, чаровњак*.

34 Потврђене су у речницима лексеме *двомесече* (РСАНУ), *шесциомесечни* (РМС).

35 Нећемо се посебно освртати на варијантне облике код којих разлика у односу на стандардно-језичку лексему произилази из употребе старог правописа, као и на неизвршеност гласовних промена, незавршеност процеса адаптације позајмљене лексике и сл., сматрајући ту лексику, по узору на уобичајену лексикографску праксу, некњижевним облицима, који могу потврдити употребу лексеме (и одредничку реч у нашим речницима, пре свега у РСАНУ, наведену у књижевном лику), нпр. *рекруциовање* (потврђену у РМС: *регруциовање*), *чиишайшелство*, или *слакци* и сл.

36 У Речнику славеносрпског језика потврђена је лексема *сасцијаније*.

шеније, совјетџник, совјетџовати се, совршивати³⁷, совршишти³⁸, соџласије, соџласишти, сожаленије, сознаније, сочиништи, увереније³⁹, удовољствије, учасџвујушичи, христџијански, целованије, чуђеније. Наведене лексеме су у великој мери семантички прозирне савременом читаоцу (иако имају застарели гласовни састав или творбену морфему). Њихово значење у тексту романа могуће је разумети из контекста, тако да њихова рецепција није отежана. Навешћемо неколико примера: Чврсто ме је за руку узео [Велики Кнез], као сина свога, а топлата и сердечност из очију су му зрачиле (Бездно: 48). Гарашанин је са удовољствијем Кнеза одвезао и Паши на чување предао (Бездно: 44).

Од наведених лексема у Речнику славеносрпског језика забележене су лексеме: *совјетџовати се, совршишти, увереније, удовољствије*, и претежно су означене етимолошким квалификатором слав(енизам).⁴⁰ Имајући у виду да књижевни језик непрестано постаје живим језиком извесних друштвених средина (Белић 1959: XXIV), ипак не можемо очекивати да ће оживљавање ове лексике у књижевном делу довести и до њеног оживљавања у савременом језику. Скренућемо пажњу на лексику која јесте потврђена у РМС, коју ћемо анализирати у даљем току рада, а која млађим генерацијама може звучати мање познато или застарело, и која је на овај начин актуализована.

Група речи из ексцерпираних грађа које су обрађене у РМС, и које, закључићемо, припадају књижевном језику: *превасходџтво, прошастџ, разасџирашти се, различан, рана, раџборац, рџа, рукоџвор, самоџиња, самоџностџ, свеџа, свеџолик, свеџило, свладати, својевољац, свуђди, сџзрчка, сџроџињџство, сџакџећи, сличџшти, случџшти се, смеј, снова, совјетџи, сонице, сџолеџије, сџирански, сџуђба, сџпружница, суџиџастџвен, суџиџастџво, џаван, џаино, џаков, џамнина, џаниџовати, џеј, џечај, џијан, џихосџи, џиџа, џмасџи, џмина, џобожњи, џолмачење, џолмачиџшти, џренуџи, увеселеније, уђледник, уђивљен, укуђанин, улоџати се, улуџишти, уџорџство, уџреџастџиџшти се, уџџаџишти, уџорник, учасџвовати, учџиван, цел, целивати, цилиндер, через, честџиџџар, чувџвовати, чувџвовати, џбун, џалозџиљан, џиџрађ, џиџион, џиџедро*.

Приметићемо да су оне у знатном броју део пасивног лексичког фонда, мање познате данашњем читаоцу, а свакако мање у употреби у савременом језику, изузев у књижевно-уметничком стилу, где би њихова употреба била и очекивана. Неке од њих су већ и у РМС обележене као застареле, док је већи део њих у времену које је протекло од издавања речника вероватно заслужио тај квалификатор временске маркираности, узимајући у обзир да „застарелу лексику представљају лексичке јединице које су обично носиоцима савременог стандардног језика мање или више познате... Део ове лексике репродукује се из дијалеката, страних речи, понајвише из дела у којима доминирају варијетети предвуковског књижевног језика” (Радовић-Тешић 2009: 34).

37 У Речнику славеносрпског језика потврђен је само свршени глагол *совршишти*.

38 Потврђена у Речнику славеносрпског језика, обележена квалификатором слав. Док су у РСАНУ нпр. речи *восџиџаније* и *восџиџашељ* обележене квалификатором рсл., а речи *васџиџаније, восџиџаџи, восџиџавати* квалификатором заст.

39 Потврђена у Речнику славеносрпског језика, обележена квалификатором слав. Нпр. *намереније* у РСАНУ носи ознаку сткњ. (стара књижевност).

40 Речи *совјетџовати се, совршишти, увереније* обележене су квалификатором слав., док реч *удовољствије* није. Под славенизмима аутори речника подразумевају све форме које припадају српско-словенској, руско-словенској, заједничкој црквенословенској и руској лексци, као и хибридне творевине, тзв. славеносрбизме (Речник славеносрпског језика: 24, у предговору).

Управо ова лексика потврђује не само лексичко богатство традиције књижевног језика него и пишчево добро познавање језика, остављајући могућност реактивације неке од лексема ове групе посредством језика књижевности. Увид у ову лексику омогућава нам и праћење историјата појединих речи, које се активирају периодично, и то у стилски специфичном контексту⁴¹. Примери потврђују речи које најчешће имају одговарајуће еквиваленте у савременој употреби, синониме, и могу указати на дијахроне процесе уклањања синонимичних суфикса у деривацији, губљење одређених афикса уз поједине корене и синхрону превагу деривационих варијанти.

У екскерпираној грађи присутне су и речи страног порекла⁴², позајмљенице из турског, грчког, латинског, француског, италијанског, немачког, енглеског и мађарског језика. Највише је турцизама (*сахати*, *сијасети*, *сокак*, *срма*, *шас*, *шезга*, *шеразије*, *шериџман*, *хејенак*, *јурдурма*, *фермаши*⁴³, *харем*, *чалма*, *чаршаф*, *чаршија*, *џамија*, *џумбус*, *шеџри*, *шедрван*⁴⁴, *шимшир*), грецизама (*шеатшар*, *шелеграм*, *ретшорика*, *симбол*, *симпатија*, *скандал*, *шереоској*, *сфинга*, *шакса*, *шон*, *шемел*, *хаос*), и романизама (међу њима су латинизми (*реџула*, *шеришориј*, *шерор*, *факаш*, *фамилија*, *флора*, *шијекулација*, *шшаација*), галицизми (*салон*, *шоалетиа*, *фошеј*, *хошел*) и италијанизми (*шкарш*)). Присутни су и германизми (*шшанцоваш*, *фришак*, *џајшунџ*, *шкода*, *шшалир*, *шрајбшши*), англицизми (*хол*), и хунгаризми (*фела*).

Од наведених лексема једино су лексеме *фошеј*⁴⁵ и *џајшунџ*⁴⁶ забележене у Речнику МС.

Треба споменути и речи чије значење није забележено у Речнику МС, док сама лексема са другачијом семантиком јесте, као што су то нпр. *ушицај* (место где се водени ток улива у други, већи, ушће): *Кад смо се, Сави пловехи, њеном утицају у Дунав приближили* (Бездно: 200); *шшући* (у семантичкој структури речничког чланка није евидентирана значењска нијанса 'производити звук (о природним силама)', која се односи на пример из романа: *Дан поцрнео, муње своје стреле по небу избацују, громови један за другим туку* (Бездно: 209); *рушеван* (није забележено фигуративно значење, које се јавља у следећем примеру: *Снова сам се у пустоту вратио. Али рушевнији* (Бездно: 431).⁴⁷

41 Најчешће у стилски другачијем језичком контексту (Ристић 2006: 20). О привидном губитку лексичких јединица, који се јавља на синхронном плану, и динамички језичког развоја и регруписавању лексике с обзиром на позиционирање у централном или периферном делу система пише С. Ристић (Ристић 2021: 77), истичући да лексеме губљењем актуелности употребе не губе и своје место у лексичком систему (јер чувају релевантне појаве језичког стварања и језичког грађења на територијалној, временској и функционалностилској равни).

42 Овом приликом ограничићемо се на навођење порекла према етимонима датим у РМС.

43 Глагол *фермаши* означен је као турцизам у РМС, али припада групи таквих лексема „за које постоји другачије етимолошко тумачење ... чије је порекло недовољно јасно и чијом се етимологијом тек треба бавити” (Бинђић 2013: 19, у фусноти).

44 У РМС обележен етимомом перс(ијски) (док у Речнику страних речи и израза стоји тур. према перс.).

45 У питању је некњижевни облик, није забележен у РМС (за разлику од облика *фошељ* и *фошеља* који јесу); представља варијантни облик који сведочи о некадашњем незавршеном процесу адаптације те стране речи у лексички систем српског језика.

46 Реч је забележена у Речнику страних речи и израза (означена је квалификаторима вар. покр. заст.) са значењем 'новине'. Пример из романа *Бездно*: *Јуче прочитам у неком џајтунгу да у Бечу један млади фотограф бојене снимке прави.* (Бездно: 162)

47 Таквих је случајева свакако знатно више, али њима се овом приликом нисмо бавили, пре свега зато што би њихово испитивање захтевало доста обимнију анализу.

Анализа грађе показала је да ексцерпирана лексика највећим својим делом припада књижевном језику. Осврнућемо се поново на речи аутора/наратора са почетка романа и његову запитаност како приближити језик кнеза Михаила и његових савременика данашњем читаоцу, а ипак сачувати патину и тоналитет тог језика. Циљ овог рада био је да се на анализираној грађи укаже на различите слојеве лексике (стилски неутралне и обележене лексике) које писац употређљава, постижући на тај начин не само дијалог са традицијом већ управо разумљивост текста савременом читаоцу, уз стварање снажне илузије да је пред нама аутентичан рукопис који припада минулим временима, тачније периоду друге половине 19. века, након победе вуковског језика, али још увек са снажним упливом, у доцнијем развоју књижевног језика занемареног, језика предвуковског периода. Фреквенција позајмљеница је очекивана с обзиром на то да се обрађује период друге половине 19. века, карактеристичан по развоју и покушају стабилизовања књижевно-језичког израза. То је период када на српском језику стварају и писци тзв. београдског стила. Њихов стил је подразумевао стварање на народној основи, те тадашњу књижевност карактерише велики број турцизама, али истовремено и богаћење речника, што објашњава заступљеност општецивизацијске лексике грчког и латинског порекла. Такође, лексеме пореклом из немачког језика бројније су од осталих позајмљеница јер је тада владао велики утицај немачког језика и књижевности на друге европске, а посебно словенске језике. Код прозних писаца „који су се ослањали на локални говор нарочито урбаних средина [налази се] веома велики број дијалектизама, мађарских и немачких речи и израза, али и ... црквенославизама” (Фекете 1984: 91). Пример представљања и анализирања лексике из романа Бездно може бити подстицај за даља лексиколошко-лексикографска сагледавања језика и стила опуса Светлане Велмар Јанковић, чији статус у савременој књижевној парадигми свакако то заслужује. Такође се у будућим проучавањима може пажња усмерити и ка изради специјалног типа речника прозе њеног стваралаштва. Како каже јунак разматраног романа: „Правописаније Вуково до пола признаје се, од пола не” (Бездно: 175).

Литература

- Бездно: С. Велмар-Јанковић, *Бездно*, Београд: Стубови културе, 1999.
- Белић 1959: А. Белић, Увод, *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, I, Београд: САНУ, VII–XXVI.
- Вуловић и др. 2018: Н. Вуловић, М. Ђинђић, Д. Радоњић, У другој половини речника САНУ. Двадесет томова српског тезауруса, *Наш језик*, XLIX/2, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–22.
- Ђинђић 2013: М. Ђинђић, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*, необјављена докторска дисертација, Филолошки факултет, Универзитет у Београду.
- Живанчев 2021: А. Живанчев, *Стил и језик кнежевог дневника у роману „Бездно” Светлане Велмар-Јанковић*, *Лиџар*, 75, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 229–239.
- Милановић 2000: А. Милановић, *Стилематичност архаизама у роману „Опсада цркве Св. Спаса” Горана Петровића*, *Повеља*, 1, Краљево: НБ Стефан Првовенчани, 120–130.
- Милановић 2003: А. Милановић, *Архаизовани језик савремене српске прозе*, *Савремена српска проза*, 15, Трстеник: Народна библиотека Јефимија, 123–142.

- Милановић 2013: А. Милановић, *Језик весма полезан*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Милановић 2020: А. Милановић, Стилски обележена лексика у роману „Атлас описан небом” Горана Петровића, у: М. Ковачевић (ред.), *Књижевно стваралаштво Горана Пејровића*, Андрићград: Андрићев институт, 173–189.
- Пантић 1996: М. Пантић, Историичност и поетичност. Светлана Велмар Јанковић, *Бездно, Лейопис Мајице српске*, 457/5, Нови Сад: Матица српска, 751–756.
- Пантић 2012: М. Пантић, Прозраци Светлане Велмар-Јанковић или Слагање времена, у: М. Пантић (ред.), *Бездане светлости. О књижевном делу Светлане Велмар-Јанковић*, Београд: Библиотека града Београда, 163–170.
- Радовић-Тешић 2000: М. Радовић-Тешић, О лексцици у роману „Лајковачка пруга” Радована Белог Марковића, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, XLIII, Нови Сад: Матица српска, 491–497.
- Радовић-Тешић 2009: М. Радовић-Тешић, *С речима и речником*, Београд: Учитељски факултет.
- Речник славеносрпског језика: *Речник славеносрпског језика. Огледна свеска*, Нови Сад: Матица српска, 2017.
- Речник страних речи и израза: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*, Нови Сад: Прометеј, 2006.
- Ристић 2006: С. Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић 2021: Речник САНУ и Београдска лексикографска школа, у: С. Ристић и др. (ред.), *Лексикографија и лексикологија у светлу актуелних проблема*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 65–90.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6, Нови Сад: Матица српска (1967–1976).
- РСАНУ: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–21, Београд: Српска академија наука и уметности (1959–).
- Фекете 1984: Е. Фекете, Допринос српских писаца стварању српског књижевног језика у другој половини XIX века, *Наш језик*, XXVI/2–3, Београд: Институт за српски језик САНУ, 83–93.

THE LEXIS IN THE NOVEL *BEZDNO* BY SVETLANA VELMAR-JANKOVIC

Summary

The subject of this paper is lexis from the novel *Bezdno* written by novelist Svetlana Velmar-Janković. Considering inclusion of this lexis in the corpus of SAsA Dictionary during its recent corpus updating, the aim of the research is to explore nature of this lexis and to determine its place and status in the lexical system of the Serbian language. Special attention is paid to obsolete lexis and lexis less known to a contemporary reader, as well as to the lexicographical qualifiers. Lexicographical analysis has shown that the lexis mainly belong to the standard language.

Key words: lexis, lexeme, obsolete words, archaic words, novel, Serbian standard language, borrowing

Danijela M. Radonjić